

ПРИРОДА АВТОРИТАРНИХ ПРОЯВІВ В СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

В статті аналізуються природа, передумови та причини авторитарних проявів в сучасному суспільстві. В цьому контексті означаються шляхи оптимізації в процесі взаємодії інститутів влади та суспільства з метою ефективної реалізації задекларованих демократичних принципів.

Природа влади органічно поєднана із обмеженими можливостями індивідуального освоєння соціально-політичного простору.

Конкретній людині практично неможливо раціонально осягнути і оцінити всю множини суспільних проблем, в якій втілена вся мозаїка політичної реальності та її трансформаційність. Звідси об'єктивно виникає потреба в прийнятті на віру певних принципів, правил та тверджень суб'єктів влади.

Суспільство, яке підпорядковується зовнішнім політичним авторитетам, завжди потенційно має право вимагати від інституцій влади обґрунтування своїх вимог. Проте, як засвідчує соціально-політична практика, з часом з'являється звичка до такого начебто добровільного, а насправді – безумовного підкоряння. За певних політичних умов, особливо в суспільствах посттоталітарного типу, нерідко таке підпорядкування спрямовується на усунення критичного ставлення до соціально-політичної дійсності. В такому разі суспільство, яке в політико-правовому полі може бути задеклароване як демократичне, поступово абсолютизує зовнішні норми-регламентації, які продукують інститути влади і це, в свою чергу, сприяє утворенню такого феномену як конформізм.

В такому контексті деформованої політичної свідомості та політичної індиферентності і продукується авторитарність, яка прогресує від прихованих форм до відкритих. Фетишизація авторитету політичного лідера чи ідеї засвідчує, що на тлі суспільства, яке існує в своїх реаліях виживання, яке зневірене і відсторонене від політичного життя, авторитет як форма добровільного визнання влади нівелиюється і трансформується у владу як форму приватної власності та особистого панування.

В цілому соціально-політичний простір – це царина постійних змін соціального в політично фіксовану властивість суспільних відносин. Соціально-політичний стан (його сталість чи динаміка) суб'єктів влади найбільш чітко відображається багатовимірністю суспільства, коли інформаційні масиви минулого історично сполучені із сучасними соціально-політичними інституціями, що породжують свої моделі. Іншими словами, в кожному політико-державному утворенні засвідчуються ознаки минулого політичного режиму та нинішнього, акумулюються задекларовані правила політичної гри та фактичні, реальні політичні розклади.

Ця проблема постає передумовою емпіричної видозміни авторитету влади, оскільки кожний елемент такої хронологічно диференційованої системи містить в собі особливі політичні, ідеологічні та моральні ознаки авторитетного та авторитарного. Звідси, власне, утворюються протиріччя й протиставлення, «ерозія» масової та індивідуальної свідомості.

Наявність у суспільстві на певному історичному відтинку різних соціально виражених прошарків свідомості пояснюється перш за все накопиченням елементів інноваційного в підвалинах існуючої соціально-політичної системи, що є в цілому все ж консервативною. «Глибокий консерватизм, властивий психології авторитарних відносин, ніякою мірою не виключає прогресивної за певних умов суспільної ролі цих відносин. Коли на сцені суспільного життя постають нові авторитарні форми і ведуть боротьбу проти старих, так само авторитарних, або інших, але нижчого типу, то безумовно, що ці нові форми об'єктивно стають прогресивними... Але в самих собі і по відношенню до самих себе вони все ж є консервативними і прагнуть видозмінювати те, що їм протистоїть, чинять опір будь-яким зародкам перетворень всередині себе» [1, 107-108].

Певний час «старі» та «нові» інституції співіснують, політично конкурують. Відбувається своєрідний довготривкий селекційний процес, в межах якого удосконалюються або нівелюються старі інституції та вибудовуються нові. Суспільство в такому історико-політичному протистоянні намагається досягти соціально-політичної збалансованості, динамічної рівноваги.

Історія ХХ сторіччя засвідчує спрощені, на перший погляд, надійні шляхи упорядкування соціуму за допомогою відвертого насильства та примусу. Варто означити в цьому контексті диктатури різних часових відрізків минулого віку: Мусоліні в Італії, Цанкова в Болгарії, Бретинау та Антонеску в Румунії, Гітлера в Німеччині, Сталіна в Радянському Союзі, Хорті у Венгрії, Франко в Іспанії, Салазара в Португалії, Стреснера в Парагваї, Сомоса в Нікарагуа, Дювальє у Гаїті та інші.

Незалежно від різного роду інституціональних технологій та ідеологічного відтинку диктатура як сутнісний прояв авторитарної спрямованості авторитету влади чи її суб'єктів позначається рядом домінуючих типів. Виокремлюють:

- 1) стабілізаційний (що виникає опісля періодів анархії чи охлократії або ж воєн);
- 2) мафіозний (що узурпує владу та характеризується особистісним репресованим режимом);
- 3) організаційний (що створює організаційно-правові структури та механізми);
- 4) соціально-порівняльний (що постає як засіб збалансування гіпертрофованих соціальних відмінностей);
- 5) модернізаційний (післякризовий);
- 6) локальний чи випадковий.

У зв'язку з цим важливим постає питання про співвідношення об'єктивних та суб'єктивних чинників у соціально-політичному докiллі. Буденна свiдомiсть «зрощує» суспiльнi функцiї з конкретною персоналiєю i в останнiй таким чином персонiфiкуються влада та управлiння. В такому разi полiтика витлумачується як результативний вимiр лише добровiльного волiння правлячих кiл. Харизматизацiя й фетишизацiя суб'єктiв влади деформують масову та iндивiдуальну свiдомiсть у просторi соціально-політичного патерналiзму.

Найбiльш ефективним буде той полiтикум, що по можливостi актуалiзує «корпоративну волю» в межах конкретних систем та структур. Це суттєво обмежує можливостi для проявiв свавiлля чи суб'єктивiзму, а iнодi навіть повнiстю їх нiвелює.

Варто позначити соціально-політичну сутність понять «система» та «структура», адже саме в них функціонування інституту влади вiдiграє домінуючу роль. Система постає в соціально-політичному просторi-часi як певна iнтеграцiя, акумуляцiя, що мiстить в собі процеси, iнституцiї, репрезентує соціально-політичну поведiнку, засвiдчує ступiнь i якiсть активностi або пасивностi політичних дiй та протидiй. В рухомих межах системи здiйснюються процеси пiдготовки та прийняття рiшень. Кожна окрема система мiстить в собі бiльш чи менш взаємопов'язанi компоненти, що також постають певними системами. Вся ця iєрархiя соціально-політичних та соціально-політичних систем посилює значення гетерогенностi суспiльства, його багатовимiрностi, актуалiзує iєрархiчностi феномена авторитету влади, що «присутнiй» в кожнiй системi та пiдсистемi й визначає їх характер, функцiю та об'єктивний змiст. Це стосується як жорстко змодельованих, так званих «закритих» систем авторитарного походження, так i демократичних систем, вiбудованих на пiдґрунтi представництва.

Скажiмо, демократична система характеризується елементами делегування, якi присутнi в законодавчiй, виконавчiй, судовiй сферах державної влади, мiсцевому самоврядуваннi, громадських органiзацiях, політичних партiях, асоцiацiях, в деяких iнших формах соціально-політичної дiяльностi.

Вiдносно сталi елементи системи витлумачуються як структури (не дивлячись на факти суб'єктивних видозмiн). Очевидно при цьому, що кожна структура (бiльш вузька iнституцiя) всерединi себе постiйно трансформується сукупнiстю своїх взаємопов'язаних функцiй, норм, цiнностей, котрi безпосередньо впливають через продукування рiзного роду iмперативiв на соціально-політичну поведiнку в суспiльствi (структура політичної влади, структура уряду та iншi).

Збалансованість всієї системи соціально-політичних інституцій значною мірою визначається її легітимним характером. Тоді авторитет влади, вектори його спрямування спираються на моральні, ідеологічні, персоніфіковані чи навіть на матеріальні сили, «оскільки легальність, якщо вона презентується своїм адресатам обґрунтовано, а на рівні буденної свідомості вона уявляється правдоподібною, супроводжується легітимністю і тоді не можна недооцінювати апологетичну функцію норм, які доводять імперативність права...» [2, 236].

Однак політична практика засвідчує безліч спроб саме за допомогою відвертого насильства забезпечити реальну чи уявну стабільність в суспільстві. Парадигма примусу постає однією із головних передумов та чинників соціально-політичної видозміни авторитету влади. Авторитарна спрямованість останнього обґрунтовується тим, що це найбільш оптимальний шлях для збереження політичного порядку (на це, до речі, звертають увагу, зокрема, Макіавеллі та Гоббс) у контексті запрограмованих та наперед визначених, передусім, матеріальних потреб. Йдеться про те, що сукупність спроб-реалізацій задоволення таких потреб окреслює домінуючі вектори розвитку суспільства, коли «гонитва за їжею сягає економіки, а через неї відбивається в ідеології і, оскільки потреба харчування є особистісною потребою кожного окремого індивідуума, то індивідуалізм починає панувати в суспільному житті» [3,67].

Отже, в такій матеріально детермінованій соціально-політичній диференціації є всі передумови для законного примусу з боку панівних прошарків. Більше того, на кожній новій стадії розвитку економічних та ринкових відносин виникає бажання по можливості зберігати готові, уже сфабриковані життєві нормоутворення, «переживати їх у вигляді історії, вшановувати їх» [3, 68].

Ті ж Гоббс та Макіавеллі у парадигматичній формі порушують ділеми утилітаристського розв'язку проблеми соціально-політичного порядку. Останній можливий за умов, коли індивіди пов'язані в систему спільних зразків соціально-політичної поведінки, на підставі яких вони можуть формувати раціональні очікування стосовно дій інших та стосовно себе. За ситуації, коли такі зразки відсутні, люди, які створені природою рівними, умовно мають безліч шансів прагнути досягти однакових за соціально-оцінними критеріями цілей, що через нестачу «внутрішніх ресурсів» призводить до взаємної недовіри, або навіть більше – до війни. Тоді загальна недовіра «провокує» застосування превентивних насильницьких заходів, а це, у свою чергу, робить стан тотального супротивництва перманентним. Певна (більша) частина суспільства з причини дискомфорту, який вона відчуває

в межах такого стану (війни, суперництва), та в силу своєї пасивності погоджуватися на делегування максимальної частки своїх прав державі, або її представницьким інституціям.

Отже, впровадження нормативно-правового порядку потребує передусім тотального дотримання загальноприйнятих й легітимно визнаних нормоутворень. Головне досягти такого порозуміння, коли орієнтир на суспільні норми стане імперативом для всіх, буде існувати у вигляді загальновизнаного соціально-політичного авторитету, який конституюватиме центральна влада, а не спонтанна корпоративна угода.

Одним словом, ірраціональні наслідки «вільної соціально-політичної гри», експромту продукують ідею державної влади. Остання досягає такого рівня порядку, коли політичні та державні діячі, суб'єкти влади ті й авторитету підкоряються загальним правилам як обов'язку в соціально-політичному контексті «сакрального порядку» (надлокального авторитету). Скажімо, Дюркгейм доводить, що стабільне обмеження утилітарної калькуляції може бути результатом лише морального категоричного авторитету норм. Нормативний порядок в цілісному своєму прояві повинен мати безпосереднє відношення до потреб і диспозицій індивідів, які «можуть бути підпорядкованими тільки колективному деспотизму» [4, 154].

Людина за Дюркгеймом повинна підкорятися загальновстановленим нормам не лише з причини свого громадського обов'язку, а й тому, що таке упіддєглення увідповідноє її індивідуальні інтереси державним і навпаки. Тобто моральна сторона – це зв'язок соціально-політичного порядку із бажаннями окремого члена суспільства підкорятися легальному авторитетові (безумовно, коли конституційне право, що продукує цей авторитет, буде ґрунтуватися на моральних підвалинах [4,19].

Усталені лінії соціально-політичної поведінки (зокрема, ентузіазм, слухняність, страх і примус) змінюються за певних суспільних обставин на форми пасивності та байдужості. Проблема такої соціально-політичної трансформації безпосередньо пов'язана із дією категоричних імперативів як головних рушійних сил функціонування соціально-політичного механізму авторитету влади. Останній «спирається» на соціально-політичні регулятори, дія яких зумовлюється низкою чинників: суспільними інтересами у сфері матеріальних благ, у сфері діяльності та міжособистісних відносин.

За цих умов домінуючим у функціонуючій політико-владній інституції стає масовий авторитет, який формально актуалізує й усупільнює зовні законний, а насправді приховано-насильницький

примус. Базуючись на усвідомлено-добровільному чи вимушеному підпорядкуванні, масовий авторитет формує певну соціокультурну систему. Цей механізм переконливо розкриває Е. Фромм: «Якщо індивідові недостає впевненості чи агресивності, то сила авторитетів, котрим він упіддеглюється, це компенсує» [5,180].

Авторитарні прояви творяться на підвалинах усталених авторитетних традицій, котрі окреслюють межі лімітованої ініціативи та ієрархічного мислення. Векторальна спрямованість абсолютного та масового авторитетів за цих умов акумулює індивідуальні потенції в масові форми, «великі соціальні тіла», зокрема, натовп, коли «авторитет колективної свідомості містить в собі почасти авторитет традиції» [4,232]. Саме натовп у своєму безпосередньому соціальному виразі деформує феномен авторитету, нівелює його. Людина в натовпі перестає бути сама собою і постає автоматом, у якого своєї волі не існує. У натовпі відбувається знищення індивідуальності, натовп конформує людину, ототожнює масу окремих особистостей з однією.

В цьому контексті слід акцентувати один із важливих «натовпових стимулів» – комунікативну та емоційно збуджуючу роль. І тоді «радість завдяки колосальному нарощуванню почуттів легко перетворюється у тріумф; очікування, що утворюються зміною коливальних настроїв, акумулюючись, набувають стану соціального страху; і нарешті, ненависть – ця скута форма прихованого гніву миттєво звільняється в натовпі від стримуючих пут і призводить до нестямної жорстокості» [6,35].

Отже, насильство та примус постають домінуючими та усталеними механізмами інституалізації соціально-політичного простору й розвитку політичної влади і засвідчуються перш за все в ідеологічній та управлінській сферах.

Авторитарні прояви блокують вольові установлення індивідів, узурпують їх як суто зовнішньо-визначальний імператив. На відміну від соціально-політичної дії авторитету (попередня добровільна згода тих, по відношенню до кого спрямований його вплив), насильницький шлях досягнення влади є безпосереднім і виконується в режимі «пост-фактуму» щодо суспільства як об'єкту.

Досить часто за допомогою моральної демагогії чи ідеологічної маніпулятивності, владні інституції суто вибірково, тенденційно визначають соціальне тло для прояву чи то «позитивного», чи то «негативного» примусу. В такому контексті завжди означається ціла низка спроб трансформувати засоби утиску в право, а підпорядкування в обов'язок, при цьому відвертий примус маскується під авторитет, а останній ідентифікується із ідеологією влади. Такий спростований, звужений підхід презентує авторитет як другорядну систему, що слугує узаконенню (легітимації) влади, спирається на зовнішні раці-

ональні аргументи. Тоді держава, перш за все її примусовий характер, продукує ідеологію, що зорієнтована на функціональне розшарування суспільства, «патерналізацію» політичних засад (держава начебто постає як гарант загальносуспільних інтересів).

В кінцевому підсумку, ідеологія чи моральна демагогія залишає місце для деякої двозначності по відношенню до насильства, припускаючись таких гіпотез розвитку подій, як гіпотеза «максималізму» та гіпотеза «мінімалізму».

Важливим соціальним барометром у засвідченні «прихованого» характеру насильства слугує легітимний авторитет влади. Саме він у своєму соціально-інституційному вимірі чітко означає й диференціює соціально-політичні відносини, які є досить складними, причому одні з них необхідні (обов'язкові), інші добровільні. Суспільна ієрархія крізь призму такого авторитету постає цілком природною та соціальне виправданою. Інакше кажучи, принцип ієрархічності має сенс за умови, коли ієрархія ґрунтується на моральних та розумових підвалинах, коли кожен займає саме те місце, на яке він заслуговує.

Безумовно, слід означити і таку девіантну форму соціально-політичної поведінки як нетерпимість до будь-яких проявів влади. Досить часто на «внутрішню» присутність насильства звертають увагу вчені, дослідники, передусім психологи, антропологи. Наявність вірусу «молекулярної громадянської війни», що не потребує будь-якої соціально-політичної мотивації (насильство заради насильства) історично перегукується із тезою Гоббса «війна усіх проти всіх». Таке, по суті дифузне, насильство є безцілним. Така паталогічна, антигромадянська «планетарна» непокора, яку Сорель означив як «диктатура нездатності», потребує стримуючої державної енергії, що ґрунтується на законному примусі, великій напрузі та авторитеті влади.

Отже, влада як декларативно зафіксована авторитетна інституція варіюється у своїй векторальній спрямованості між авторитетним та авторитарним. Ці вектори означаються в системі «вплив – підпорядкування» частково авторитарною та індивідуальною детермінантами, причому авторитарна детермінанта постійно вдосконалюється.

Сьогодні, коли відбувається по суті соціокультурна революція, суспільство в контексті посттоталітарного плюралістичного соціально-політичного простору переміщується із винятково об'єкта політичного авторитету в суб'єкт (на підґрунті взаємодії із владою).

Загальноцивілізаційна тенденція, яка спрямована від моносистемної моделі політикуму (домінування одного визначального параметру в політиці і економіці) до полісистемної моделі (паритетність декількох соціально-політичних і економічних параметрів) чітко визначає пріоритети проявів влади авторитету, а не авторитету влади.

Бібліографічний список

1. Богданов А. Авторитарное мышление / А. Богданов // Из психологии общества: статьи 1901-1094 гг. – СПб, 1904. – С.95 – 156.
2. Кленнер Г. От права природы к природе права / Г. Кленнер. – М. : Прогресс, 1988. – 320с.
3. Малис Г. Психоанализ коммунизма / Г. Малис. – Харьков : Изд-во «Космос», 1924. – 79с.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм. – Одесса, 1900. – 331с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 268с.
6. Войтоловский Л. Очерки коллективной психологии // Л. Войтоловский // Психология общественных движений. – М., 1925. – Ч.2. – 118с.

В статье анализируются природа, предпосылки и причины авторитарных проявлений в современном обществе. В этом контексте определяются пути оптимизации в процессе взаимодействия институтов власти и общества с целью эффективной реализации задекларированных демократических принципов.

The nature, prerequisites and causes of authoritarian manifestations within the modern society have been analyzed in the article. In this context the ways to optimize the process of interaction between state institutions and society for the effective implementation of the declared democratic principles have been determined.